

Vad sker när det regnar?

Om väderverb och andra händelser i språk

Ida Larsson, doktorand i svenska

Väderprat och mänsklig språkförmåga

Vi människor pratar om väder och utmärker oss på så vis med största sannolikhet från alla andra djur på jorden. Vår språkliga förmåga tillåter oss inte enbart att upprepa saker som vi har hört och minns, och den inskränker sig heller inte till namngivning av tingen omkring oss. Tvärtom kan vi konstruera helt nya yttranden (tankar, texter) om vädret förr och i framtiden (*Det regnade hela förra veckan; Sommaren kommer att bli torr*), relatera en vädersituation till andra händelser (*När Johan vaknade sken solen*), ange villkor (*Jag följer inte med om det regnar*) och konsekvenser (*Det ihållande regnet ledde till stora förseningar*) och mycket, mycket mer. Vi kan till och med konstruera abstrakta system och vetenskaper som förklarar och förutsäger väder. Kanske det mest fantastiska av allt: vi kan ge mening åt de helt nya saker vi hör eller läser – och utan att alls behöva tänka på *hur* vi gör det. När vi talar kombinerar vi ett mycket begränsat antal ljud till ord, och orden i sin tur till ett obegränsat antal satser och texter som har betydelse för oss. Även om vi ibland upprepar oss (kanske framför allt när vi talar om sådant som väder) behöver vi inte oroa oss för att allt redan är sagt – språket är en oändlig resurs.

Förutsättningen för tolkning och kommunikation är att det som sägs eller skrivs följer vissa regler. Ljuden, orden och satserna kan inte komma i vilken ordning som helst. En ordkompott som *igår på det ihållande eftermiddagen faktiskt regn var* kan vi till exempel knappast tolka, och en talare med svenska som modersmål säger inte *igår det faktiskt regnade hela eftermiddagen* även om det skulle vara begripligt (och även om samma ordföljd är helt naturlig i engelskan). Alla betydelsebärande enheter i språket är heller inte förenliga med varandra: en sten kan knappast vara

obeslutsam och ingen kan ankomma till Stockholm under flera dagar. De betydelser som vi konstruerar med språket är i hög grad systematiska, och de kombineras på ett regelbundet (regelstyrt) sätt. Det är alltså på så vis vi kan förstå varandra.

De språkliga principerna är en ytterst central del av individens kognitiva system (vårt tänkande helt enkelt), men vi är i stort sett omedvetna om dem och noterar dem normalt bara när vi möter andra som talar till synes samma språk, men som verkar följa en annan regel (ett vanligt exempel är att alla svensktalande inte är överens om huruvida det heter *större än jag* eller *större än mig*). Det är språkets principer som språkvetenskapen intresserar sig för och söker blottlägga, och det är om dessa som den här artikeln handlar. Som en illustration på hur man kan gå tillväga för att komma åt språkets underliggande principer undersöker vi en grupp verb som utmärker sig genom ett par rätt specifika egenskaper, nämligen väderverb som *regna*, *snöa*, *åska*, *storma*, *mulna* och *bagla*. Samtidigt tittar vi lite närmare på vilka typer av händelser vi människor urskiljer och vad som karakteriserar dem.

Nu faller dagg och nu stiger sol: processer och andra skeenden

Genom att med små variationer av exempelmeningar pröva vad språkbrukaren kan och inte kan säga, kan vi isolera verbens olika egenskaper och urskilja de distinktioner som människan gör mellan olika typer av händelser eller förlopp. Vi kan till exempel notera att ett verb som *falla* aldrig konstrueras med ett objekt (man kan inte falla något), medan ett verb som *frysa* betar sig på annat sätt:

- 1 a. Dagen faller.
- b. *Aurora faller dagen.¹
- 2 a. Isen frös.
- b. Pia frös isen.

¹ I grammatiken anger * att ett exempel är ogrammatiskt, det vill säga att det inte godtas som korrekt av modersmålstälaren utan på något vis bryter mot dennes språkregler. Ett frågetecken anger att exemplet inte är helt godtagbart och knappast skulle yttras, men att det ändå inte är helt regelvidrigt.

Vi kan vidare anta att den här skillnaden mellan *falla* och *frysa* hänger samman med vilken typ av subjekt verben kan konstrueras med: *falla* kan inte ta ett subjekt som styr händelsen (faller gör man helt enkelt ofrivilligt), medan subjektet till *frysa* ibland har kontroll över frysandet (saker kan visserligen frysa spontant, men det går ju också att aktivt frysa exempelvis blåbär genom att stoppa dem i frysen). En systematisk undersökning av andra verb – och gärna i betydligt fler språk än svenskan – kan delvis bekräfta korrelationen mellan verbens möjlighet att konstrueras med objekt och subjekt som har kontroll.

Traditionellt skiljer man efter betydelse mellan fyra huvudtyper av verb: verb som anger tillstånd (*vara, gilla*), verb som betecknar processer som inte leder till ett resultat (*sitta, dansa*), processer som leder till ett resultat (*baka, bygga*) och ögonblickliga övergångar (*vakna, ankomma*). De egenskaper som utmärker verben i de olika grupperna skiljer sig delvis åt mellan olika språk, men samma grupper kan identifieras i alla världens språk. I engelskan utmärker sig tillståndsverben bland annat genom att inte kunna ta progressiv form (*ing*-form):

3 *She is knowing the answer.

Processer utan naturlig slutpunkt eller övergång (som *dansa* i exempel 4 nedan) kan inte modifieras med adverbial som *på två timmar*. Anledningen är att *på två timmar* anger tiden det tar för resultatet att uppnås – finns inget resultat blir en tolkning omöjlig. Processer som leder till ett resultat (som *baka* i exempel 5 nedan) kan å andra sidan inte modifieras med adverbial som *i två timmar* vilket anger processens utsträckning i tid.

4 a. *Johan dansar på två timmar.

b. Johan dansar i två timmar.

5 a. Johan bakar en kaka på två timmar.

b. *Johan bakar en kaka i två timmar.

Väderverben betecknar processer. På engelska måste man därför använda progressiv form när man talar om ett väder som pågår vid en viss tidpunkt:

6 a. It was raining when he decided to leave.

b. *It rained when he decided to leave.

Ofta saknar väderverben en naturlig slutpunkt – regnandet kan ha konsekvenser, men verbet regna specificerar inte något resultat. Därför är också adverbialiet *i två timmar* grammatiskt, medan *på två timmar* inte är möjligt:

- 7 a. Det har regnat i två timmar.
- b. *Det har regnat på två timmar.

När vi däremot i satsen anger en specifik mängd nederbörd blir modifiering med adverbialiet *på två timmar* möjligt, medan *i två timmar* blir omöjligt:

- 8 a. *Det har regnat flera centimeter i två timmar.
- b. Det har regnat flera centimeter på två timmar.

Ett verb betecknar alltså inte nödvändigtvis samma typ av händelse oavsett vilken kontext det uppträder i. Språket är tvärtom så flexibelt att vi ofta med små medel kan lägga till eller ta bort en slutpunkt till en process (jfr *äta upp ett äpple* och *äta på ett äpple*) eller göra om en process till en punktövergång (jämför *skriva ett kontrakt* och *skriva på ett kontrakt*). Det kan över huvud taget vara svårt att identifiera den grupp som ett visst verb i första hand kan sägas tillhöra, och ofta är det till och med tveksamt om ett verb i och för sig kan sägas höra primärt till den ena eller andra gruppen. Språkförmågan begränsar snarast de typer av händelser som vi människor kan tänka oss och ger oss samtidigt möjlighet att betrakta både skrivande och regnande som utdragna processer utan given slutpunkt och som händelser som faktiskt kan bli avklarade rätt snabbt.

Bortom mänsklig kontroll: om väderverbens subjekt

Alla verb är inte lika flexibla. Vi har redan sett att verbet *falla* aldrig kan beteckna en händelse som subjektet har kontrollen över. Inte heller när vi talar om väderhändelser som regn och åska identifierar vi en styrande kraft. För väderverben räcker därför knappast en skolgrammatisk minnesramsa som ”i min familj är det mamma som är subjekt för det är

hon som handlar” för att vi ska kunna identifiera subjektet. Subjektet *det* handlar inte och syftar inte ens på något – det verkar helt och hållet sakna betydelse. Ändå kan det i modern svenska inte utelämnas. I språk som isländska, fornsvenska och äldre nysvenska (som alla är nära besläktade med modern svenska) kan väderverben å andra sidan helt sakna subjekt:

- 9 Í gær rigndi. (Isländska)
igår regnade
- 10 Om afftonen rägnade (Linné, Lappländska resan, 1707)
- 11 *Igår regnade. (Modern svenska)

Trots att subjektet till verb som *regna* och *snöa* i likhet med subjektet till *falla* inte har någon kontroll över händelsen kan *regna* och *snöa* konstrueras med *vad* som framstår som ett objekt: *det* kan regna manna, ris eller löv på samma sätt som vi kan läsa en tidning, en bok eller en annons. *Manna*, *ris* eller *löv* kan också ersätta *det* som annars är satsens subjekt (det vill säga *det*):

- 12a. Det regnade manna från himlen.
- b. Manna regnade från himlen.

Som vi såg i exempel 2 ovan återfinns den här typen av altemneringar mellan objekt och subjekt också med andra typer av verb och med andra subjekt än *det*.

Som framgått är det typiskt i den här sortens exempel att processen kan uppfattas som antingen kontrollerad eller okontrollerad: av *Pia fryser isen* framgår att Pia har kontroll över frysandet, men från *isen fryser* vet vi inte vem eller vad som är den styrande kraften. Växlingen är alltså inte helt parallell med den mellan *det regnar manna* och *manna regnar* eftersom båda varianterna då saknar styrande kraft. För väderverben verkar alltså ett objekt vara möjligt även om subjektet saknar kontroll. Det kan därför synas som om vi behöver modifiera eller nyansera korrelationen mellan möjlighet till objekt och subjektets kontroll.

Det skulle emellertid också kunna vara begreppet *subjekt* som behöver nyanseras. Subjektet *det* till väderverben betar sig helt enkelt inte

grammatiskt som andra subjekt. Med ett *det* som subjekt kan också en del andra verb till (åtminstone vid en första anblick) bete sig som väderverben. *Falla* hör till dessa:

13 Det faller dagg.

Om vi manipulerar satserna *det regnar manna* och *det faller dagg* en aning framträder både likheter och skillnader mellan dem: både *manna* och *dagg* måste stå i obestämd form (det kan inte regna mannat eller falla daggen), men till skillnad från *dagg* kan *manna* utelämnas.²

Vi finner alltså att enkla satser som *det regnar manna* och *det faller dagg* ger upphov till en mängd frågor. Vi kan undra vad som möjliggör alterneringen mellan *det faller dagg* och *dagg faller* och varför falla normalt inte kan ta objekt, eller varför i all sin dar svenska satser behöver ett subjekt (när isländska och fornsvenska satser klarar sig utan). Den grundläggande frågan är emellertid vad vi egentligen menar med subjekt och objekt. Vi måste helt enkelt specificera vilka kriterier vi använder oss av när vi gör den grammatiska analysen. Det kan till och med hända att det som vi kallar för subjekt och objekt sönderfaller i flera olika fenomen och är konsekvenser av andra, oberoende principer.

Det finns trots allt anledning att anta att det finns något i distinktionen mellan subjekt och objekt som är relevant för vår förståelse av språket. Det är nämligen möjligt att hitta egenskaper som är gemensamma för allt det som vi hittills har kallat subjekt och som skiljer subjekten från objekt. Till exempel måste subjektet i svenskan antingen stå först i satsen eller komma direkt efter verbet. Med det som kriterium är *det* subjekt både i satsen *det regnade manna* och i satsen *det faller dagg*. Jämför:

14a. Igår regnade det inte manna.	15a. Igår föll det inte dagg.
b. Det regnade inte manna igår.	b. Det föll inte dagg igår.
c. Manna regnade det inte igår.	c. Dagg föll det inte igår.
d. *Manna regnade inte det igår.	d. *Dagg föll inte det igår.

² För att en sats *det faller* ska vara grammatisk måste *det* syfta på något (ett äpple, ett hustak, ett vattenglas eller något annat). Vi kan då också fråga efter vad som faller, medan vi inte kan fråga *vad faller dagg* eller *vad regnar manna*. Det rör sig alltså om helt olika sorters *det*.

Det finns flera vägar att gå vidare i analysen. Vi kan undersöka vilka verb som kan förekomma med *det* och hur motsvarande konstruktioner beter sig i andra språk eller i förhållande till andra fenomen i språket. Vi skulle kunna utvidga undersökningen till andra alterneringar som påminner om den mellan *det regnar manna* och *manna regnar*, till exempel växlingen mellan aktiv och passiv sats. I den passiva satsen blir den aktiva satsens objekt till subjekt. Passivering används ofta just för att undvika att uttrycka vem det är som kontrollerar händelsen. Jämför:

- 16a. Pia åt upp äpplet. (Satsen är aktiv och *äpplet* är objekt.)
- b. Äpplet åts upp. (Satsen är passiv och *äpplet* är subjekt.)

Väderhändelsen kontrolleras inte av subjektet, och väderverben kan heller inte gärna passiveras:

- 17a. *Det regnas mycket i Göteborg.
- b. *En skur regnades på eftermiddagen

Återigen är språket emellertid mer flexibelt än vi skulle kunna tro. I en kontext där *regna* används, inte för att kommentera vädret, utan för att beskriva en mänsklig aktivitet, blir passivering marginellt möjlig, eller åtminstone inte lika starkt ogrammatisk:

18 ?Riset regnades över brudparet.

Här är det alltså inte ett betydelsetomt *det* som undertrycks genom passivering utan de människor som har kontroll över regnandet. Särskilt i äldre svenska går det att hitta exempel där den styrande kraften faktiskt också är uttryckt. Om regnandet gäller väder kan den vara gudomlig, annars kan människor ha kontrollen, se 19. Verbet *regna* skiljer sig således från verbet *falla*.

- 19a. var herra rägnir iämlika iuir sädhena oc thornana
vår herre regnar jämlikt över säden och törnet
(Svenska Medeltids-Postillor, 1400-tal)
- b. Pia regnade riskorn över brudparet.

Om vi godtar de här exemplen som någotsånär grammatiska kan vi finna en parallell mellan konstruktioner med väderverb (*det regnar manna*) och passiver (*äpplet åts upp*): både det betydelselösa *det* och ändelsen *-s* i passiven gör det möjligt för oss att undvika att precisera den styrande kraften samtidigt som vi fortfarande kan ange vad som är objektet för händelsen – en regnskur eller manna för väderverb som *regna* eller ett äpple för verb som *äta*. I en mer abstrakt och generell analys är det möjligt att *det* och *-s* faktiskt kan ses som varianter av samma sak – men knappast av subjekt i den vanliga, skolgrammatiska, bemärkelsen.

Några slutord om att undersöka språkförmåga

När vi på det här viset undersöker vilka grammatiska egenskaper väderverben har och hur dessa förhåller sig till egenskaperna hos andra grupper av verb, prövar vi hela tiden vilka betydelser verben kan uttrycka och på vilket sätt dessa uttrycks. Vi studerar konstruktioner och deras betydelse. Vi utnyttjar då inte en helt färdig begreppsapparat utan försöker i stället successivt bygga upp en modell av språkförmågan – där välbekanta grammatiska termer som subjekt och objekt inte nödvändigtvis har en given plats. Över huvud taget är det viktigt att komma ihåg att det som ofta framstår som nödvändiga hjälpmedel för grammatisk analys alls inte är på förhand givna. Grammatiken handlar helt enkelt inte om att ta ut satsdelar utan om att förändra och fördjupa vår förståelse av den förmåga som är kännetecknande för oss människor.